

ПУБЛІКАЦІЇ

Штрихи до просопографічного портрета М.Грушевського: зі щоденникових записів етнографа В.Кравченка

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.194>

УДК: 093.3«1934»«Кравченко»

Анотація. Публікується уривок зі щоденників В.Кравченка, що зберігаються в наукових архівних фондах рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України. Висвітлюються особливості його співпраці з М.Грушевським, ряд маловідомих деталей із життя останнього, зокрема щодо ймовірного опрацювання у Житомирі ним як головою Центральної Ради окремих директив і порад українським дипломатам у Бресті. **Методологічним підґрунтям публікації** став теоретичний доробок у галузі вітчизняної мемуаристики, що виокремилась у спеціальну історичну дисципліну, у рамках котрої щоденникові записи розглядаються як культурно-історичний феномен, еґо-документи, які відіграють роль історичного джерела. **Висновки.** Сторінки щоденника висвітлюють невідомі деталі співпраці етнографа з істориком, що розпочалася в 1890-х рр. В.Кравченко дає власну оцінку діяльності останнього крізь призму спогадів про конкретні епізоди зустрічей, контактів, фактів співпраці. Не впадаючи в пафосний панегіризм і не замовчуючи політичних промахів М.Грушевського, він високо оцінював його як ученого, громадського й державного діяча.

Ключові слова: Грушевський, Кравченко, щоденник, Житомир, Брестський мир.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. позначені посиленням інтересу до мемуаристики, що спричинило появу у сучасному історичному дискурсі відповідного термінологічного інструментарію¹. Зокрема англійські дослідниці історії Німеччини М.Фулбрук та У.Раблек звернули увагу на когнітивну сутність еґо-документалістики². Українські фахівці, розглядаючи мемуари в контексті історичного джерелознавства, відзначають їх значний інформаційний потенціал³. Так, Р.Піріґ підкреслює важливість мемуарів очевидців як джерела з історії Української революції 1917–1921 рр., стверджуючи, що у «сучасному українському джерелознавстві обмаль досліджень, присвячених саме цій категорії джерел»⁴. Згадані матеріали виступають також

¹ *Любовець Н.І.* Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Вип.24. – К., 2009. – С.277–291; *Її ж.* Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації // Українська біографістика. – Вип.13. – К., 2016. – С.28–50; *Greyerz K. von.* Ego-Documents: The Last Word? // German History. – 2010. – Vol.28. – №3. – P.273–282; *Гирич І.* Михайло Грушевський: Конструктор української модерної нації. – К., 2016. – С.29–39; *Бонь О.* Захоплення більшовиками Києва у січні 1918 р. очима гуманітаріїв: еґо-документи // Київські історичні студії. – 2018. – №1(6). – С.137–142; *Її ж.* Музичне середовище 1920-х рр. у дзеркалі еґо-документів // Українська історична наука в сучасному освітньому та інформаційному просторі. – Вінниця, 2018. – С.338–349.

² *Fulbrook M., Rublack U.* In Relation: The “Social Self” and Ego-Documents // German History. – 2010. – Vol.28. – №3. – P.263–272.

³ *Любовець Н.І.* Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації. – С.36.

⁴ *Піріґ Р.Я.* Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – Вип.4. – К., 2009. – С.31.

цінною просопографічною інформацією⁵. О.Юркова висловила побажання щодо створення просопографічних баз даних про українських істориків 1930-х рр., а в перспективі і про всіх⁶.

Зростання інтересу до еґо-документів в Україні пов'язують також і з «архівною революцією», що відбулася за часів незалежності. Поява багатого біографічного матеріалу дозволяє «з'ясувати факти, які неможливо реконструювати за іншими джерелами»⁷. Останнє зауваження стосується й щоденникових записів етнографа, фольклориста, діалектолога, музейника Василя Григоровича Кравченка (1862–1945 рр.). Він у своєму щоденнику, що дивом пережив усі лихоліття першої половини – середини ХХ ст., зафіксував важливі подробиці суспільно-політичної, наукової біографії М.Грушевського, а також деякі факти з його побутового життя. До речі, серед опублікованих 2016 р. спогадів сучасників про М.Грушевського мемуарів В.Кравченка немає⁸.

В.Кравченко відомий насамперед як один із фундаторів Товариства дослідників Волині та Волинського науково-дослідного музею у Житомирі (з 1950 р. та понині – Житомирський обласний краєзнавчий музей). Т.Лобода називає його одним із засновників волинської фольклорно-етнографічної школи⁹, справедливо вважаючи, що вивчення еґо-документів дозволяє «внести окремі уточнюючі аспекти до біографій Михайла Грушевського, Дмитра Яворницького, Катерини Грушевської»¹⁰.

Отже заочне знайомство В.Кравченка та М.Грушевського відбулося не раніше 1894 р., відколи той переїхав до Львова, а особисте – 1908 р., під час одного з приїздів Михайла Сергійовича в Київ, де він редагував «Літературно-науковий вістник» (у цьому виданні В.Кравченко друкував свої художні твори¹¹). У 1917 р. В.Кравченко «солідаризується з платформою заснованого за активного участю професора М.Грушевського Товариства українських студентів (ТУП)»¹². Останнє разом із колишніми членами Української демократично-радикальної партії того ж року утворило Українську партію соціалістів-федералістів.

Після повернення з еміґрації М.Грушевський запросив В.Кравченка до співпраці в Комісії історичної пісенності ВУАН, і з 1925 р. він працював там позаштатним науковим співробітником. 9 серпня 1926 р., їдучи до Харкова у справах відділу національних меншин Волинської округи, В.Кравченко відвідав академіка М.Грушевського, про що й зазначив у своїх спогадах. 17 вересня 1929 р. за постановою Волинського окрввідділу ДПУ (Житомир) В.Кравченка було заарештовано у «справі СВУ». На допитах, зокрема, ішлося і про його членство в ТУП, про стосунки з С.Єфремовим та М.Грушевським, з якими він листувався.

В.Кравченку пощастило уникнути гіркої долі засуджених: його звільнили 9 березня 1930 р. Але постійні цькування змусили вченого залишити посаду завідувача етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею, скористатися запрошенням Д.Яворницького та виїхати до Дніпропетровська¹³. Саме ці події, очевидно, спричинили негативні висловлювання Василя Григоровича в публікованих спогадах про нарком освіти УСРР М.Скрипника. Сьогодні, оцінюючи його діяльність як ідеолога та практика політики українізації, дослідники зазначають, що він сприяв розвитку української мови, літератури, науки, але на теоретико-ідеологічних принципах більшовизму¹⁴. М.Грушевському ж він неодноразово

⁵ Див.: Старовойтенко І.В. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень // Українська біографістика. – Вип.4. – К., 2008. – С.50–66; Буряк Л. Пам'ять про Михайла Грушевського у спогадах його сучасників: штрихи до просопографічного портрету людини, політика, вченого // Наукові записки з української історії. – Вип.32. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С.232–236.

⁶ Див.: Юркова О. Столичні історики: причини до створення просопографічного портрета київських істориків 1930-х рр. // Від України до УРСР: Мат. Всеукр. наук. конф. до 80-річчя перенесення столиці радянської України до міста Києва. Київ, 12 грудня 2014 р. – К., 2015. – С.111–118.

⁷ Бонь О.І. Музичне середовище Києва 1920-х рр. у дзеркалі еґо-документів. – С.339.

⁸ Див.: Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Гол. ред. П.Сохань. – Т.47. – Кн.ІІ: Меморіальна грушевськiana / Упор. В.Тельвак. – Л., 2016. – 424 с.

⁹ Лобода Т. Василь Кравченко: Громадська, наукова та просвітницька діяльність. – К., 2008. – С.6.

¹⁰ Там само. – С.7.

¹¹ Кравченко В. Над морем // Літературно-науковий вістник. – Т.46. – Кн.4. – Л.; К., 1909. – С.57–102.

¹² Лобода Т. Василь Кравченко: Громадська, наукова та просвітницька діяльність. – С.53.

¹³ Див.: Листування Дмитра Яворницького та Василя Кравченка (1913–1935) / Вступне слово О.Боряк // Народна творчість та етнографія. – 1991. – №3. – С.67–75.

¹⁴ Вигovskyй М. Національні пріоритети політичної діяльності Миколи Скрипника (історіографічний дискурс) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Вип.13. – К., 2005. – С.167.

надавав підтримку та, наскільки це було можливо, намагався сприяти реалізації його задумів. Наприклад, переконував партійно-радянське керівництво, що той є єдиною реальною кандидатурою на посаду президента реорганізованої ВУАН та ін.¹⁵

20 серпня 1931 р. В.Кравченка призначили на посаду завідувача відділу Дніпропетровського історичного музею. Але вже через два роки в місцевій газеті «Зоря» з'явилася стаття «Кубло націоналістичної контрреволюційної пропаганди (про роботу історико-археологічного музею)», а 17 жовтня 1933 р. з цієї установи звільнили 11 осіб, серед яких був і В.Кравченко. 72-річний дослідник, звинувачений в участі в «українській націоналістичній організації» й позбавлений засобів до існування, був змушений виїхати в Ростов-на-Дону, де в той час проживав його син Михайло. Це сталося 17 січня 1934 р. Але й там В.Кравченко продовжував вести щоденники – з 1892 по 1945 рр. їх назбиралося чимало, аж 59(!) зошитів. Разом з усіма іншими рукописами вчений заповів передати свої нотатки до Академії наук УРСР¹⁶. І 1960 р. син В.Кравченка Михайло залишив архів батька на зберігання в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР.

У Ростові-на-Дону в кінці листопада 1934 р. В.Кравченко дізнався про смерть М.Грушевського (побачив в одній із газет «Постанову РНК Української СРР про похорон академіка М.С.Грушевського», вирізав це повідомлення та приклеїв до сторінки свого щоденника). 29 листопада 1934 р. він записав спогади про своє знайомство і співпрацю із М.Грушевським. Розпочав їх із далекого 1892 р., коли перебував у містечку Вишнівець (нині Тернопільська обл.). В.Кравченко працював тоді в акцизній прикордонній охороні (за його власними словами, був «пограничним смотрителем», котрий «ловив контрабандистів»). Саме з Вишнівця 20 березня 1893 р. він писав до Б.Грінченка: «на Австрійській грانیці [...] командую стражею з 30 чоловіка, що глядять за тим, щоб не йшла контрабанда з-за кордону до нас»¹⁷. Нагадаємо, що співпраця В.Кравченка і М.Грушевського розпочалася не раніше 1894 р., коли він вирішив передати йому цінні рукописи, урятовані від знищення в палаці Вишневецьких.

Особливу увагу у спогадах В.Кравченка привертають сюжети, пов'язані з написанням М.Грушевським у Житомирі остаточного варіанту мирного договору, укладеного між УНР і Центральними державами у Бресті-Литовському 9 лютого 1918 р. Нібито ці матеріали він передав В.Кравченкові, а тому не вдалося їх зберегти. Сучасні ґрунтовні дослідження історії підготовки й підписання Брестського миру спонукають поставити під сумнів ці твердження мемуариста.

По-перше, це надзвичайно складний і громіздкий міжнародно-правовий документ. Тексти основного, додаткового й таємного договорів налічують десятки сторінок, структурно поділяються на розділи, статті, параграфи. Містяться посилання на давніші торгівельні, митні, морські угоди з Росією, наводяться конкретні назви населених пунктів майбутнього покордоння й т. д.¹⁸ По-друге, це суто технічні складнощі: навряд чи такі величезні тексти було можливо відстукати з житомирського телеграфу до Бреста. До того ж очільник делегації О.Севрюк згадував: «Жодної наради з урядом не можна було добитися, жодної інструкції. Заключайте якнайшвидше мир – був єдиний наказ»¹⁹. По-третє, провідні дослідники вказують, що М.Грушевський інструктував українських представників перед від'їздом до Бреста в кінці січня 1918 р., вимагав якнайшвидше укласти договір і наполягати на передачі УНР Холмщини й Підляшшя, але ніхто з членів делегації не згадує про остаточне редагування тексту проекту договору Михайлом Сергійовичем. Навпаки, підкреслюють, що зв'язок з урядом було втрачено, тож тільки від кур'єра дізналися про зайняття Києва військами М.Муравйова. На нашу думку, матеріали, про які йдеться у спогадах В.Кравченка, могли бути окремими директивами, указівками, порадами голови Центральної Ради українським дипломатам у Бресті.

¹⁵ Пиріг Р.Я. Відзначення ювілею Михайла Грушевського 1926 р. у контексті подальшої долі вченого // Архіви України. – 2016. – №5/6. – С.7–19.

¹⁶ Фрагменти зі щоденників В.Кравченка публікувалися, див.: Рубан О. Зі спогадів Василя Кравченка (сторінки щоденника) // Народна творчість та етнографія. – 2004. – №1/2. – С.39–42; Кравченко В. Щоденник / Підгот. до друку Ю.П'ядик // Неопалима купина. – 1995. – №7/8. – С.7–19.

¹⁷ Цит. за: Лобода Т. Василь Кравченко: Громадська, наукова та просвітницька діяльність. – С.39.

¹⁸ Див.: Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. – Т.2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / Упор. В.Ф.Верстюк (кер.), О.Д.Бойко, Ю.М.Гамрецький, Г.М.Михайличенко та ін. – К., 1997. – С.137–151.

¹⁹ Прутуляк П. Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917–1918 рр.). – К., 2004. – С.66.

Серед сучасних дослідників існує певний різнобій в оцінці згаданого договору. Якщо радянська історіографія кваліфікувала його як «змову українських буржуазних націоналістів із німецько-австрійськими імперіалістами», а українська зарубіжна державницька історіографія висвітлювала як «велику перемогу молодих українських дипломатів», то сучасна вітчизняна історична наука еволюціонувала від загалом позитивного оцінювання договору до визнання його негативних наслідків і, зрештою, до висновку, що він був тактичним успіхом, але стратегічно поразкою. Оцінюючи тогочасні події переважно з погляду інтересів України, більшість дослідників схильні виправдовувати дії Центральної Ради щодо зміни зовнішньополітичної орієнтації й підписання сепаратного мирного договору. Головний аргумент українськоцентричних студій – докази, що «іншого виходу в тогочасного керівництва України не було»²⁰.

Як відомо, тоді уряд УНР звернувся до Німеччини й Австро-Угорщини з проханням ввести в Україну війська, за допомогою яких сподівався врятувати країну від поглинання більшовицькою Росією. Українське керівництво на чолі зі М.Грушевським розраховувало, що після цього військові контингенти нових союзників повернуться на Батьківщину. Проте результатом, як відомо, стала німецько-австро-угорська окупація України, заміна уряду УНР, нездатного виконати продовольчі зобов'язання, на консервативно-ліберальний режим П.Скоропадського.

У щоденникових записах В.Кравченка згадується про обставини переїзду М.Грушевського до Житомира після того, як більшовицькі війська повели наступ на Київ, і Центральна Рада й уряд змушені були залишити столицю. На початку лютого 1918 р. від артобстрілу червоних згорів «фамільний дім» Грушевських, разом з архівом і багатою колекцією старовини В.Кричевського²¹. У ніч із 27 на 28 січня 1918 р. М.Грушевський і Центральна Рада прибули до Житомира. Житомирський краєзнавець М.Костриця стверджує, що поява їх у місті не викликала захоплення ані в обивателів, ані в міських властей. І вже 28 січня відбулося екстремне засідання міської думи, на якому розглядалося питання «про становище в м. Житомирі у зв'язку з поточними подіями й заняттям Києва більшовиками»²². Усе це свідчило про складну ситуацію, в якій опинилася Центральна Рада, та про рівень її авторитетності у країні.

Відразу по прибутті до Житомира на своєму засіданні під головуванням М.Грушевського Мала рада ухвалила «дозволити урядові УНР ратифікувати мирний договір і обговорила питання про воєнну допомогу Німеччини УНР у боротьбі проти більшовиків»²³. Орієнтація на німців та австро-угорців, а потім і поява їхніх військ в Україні, включно з Житомиром, підірвала авторитет влади. Генеральний хорунжий В.Петрів (котрий згадував житомирський губернаторський дім на вул. Київській, що його назвав і В.Кравченко, як тимчасове помешкання М.Грушевського²⁴) у своїх спогадах описав обурене звернення прапорщика Андрієнка на житомирському вокзалі до М.Грушевського: «Якого чорта, батьку, привів німців? Це ж чортзна-що, а не політика – ганьба на цілий світ. Соціаліст, а з кайзером трактує»²⁵. Як побачимо, В.Кравченко у щоденнику також зазначив, що ставив під сумнів доцільність орієнтації М.Грушевського на Німеччину та намір укласти з нею мирний договір.

Отже у пропонованих щоденникових записах В.Кравченка якраз і йдеться про перебування М.Грушевського з родиною у Житомирі, коли було підписано Брестський мирний договір. Свідком зазначених подій став етнограф. Крім того, загалом спогади містять цікаві факти про побут М.Грушевського з сім'єю у цьому місті, які досі залишалися невідомими історикам та широкому загалу.

²⁰ Пивовар С. Берестейський мирний договір з погляду історичної ретроспективи // Київські історичні студії. – 2018. – №1(6). – С.12.

²¹ Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії // Його ж. Твори: У 50 т. – Т.4. – Кн.І. – Л., 2007. – С.226–227; Бонь О. Захоплення більшовиками Києва у січні 1918 р. очима українських гуманітаріїв: еґо-документи. – С.139.

²² Костриця М.Ю. Михайло Грушевський і Житомирщина // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Т.14: На пошану академіка І.С.Винокура. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С.407.

²³ Верстюк В.Ф., Пиріг Р.Я. М.С.Грушевський: Коротка хроніка життя та діяльності. – К., 1996. – С.95.

²⁴ За радянських часів у цій будівлі спочатку працював Будинок культури деревообробного комбінату «Червоний Профінтерн», у повоєнний період – обласна філармонія. Від 1958 р. на цьому місці розташований кінотеатр «Україна».

²⁵ Цит. за: Костриця М.Ю. Законотворча діяльність Центральної Ради в Житомирі (28 січня – 8 березня 1918 р.) // Український історик. – 1997. – Т.XXXIV. – Ч.1/4 (132/135). – С.195.

При археографічному опрацюванні щоденникових записів максимально збережено особливості авторського написання. Усі текстові скорочення, за винятком загальноприйнятих, розкриваються у квадратних дужках. Уживання розділових знаків, великої букви, написання слів разом, окремо, через дефіс приведено у відповідність із сучасними нормами. Назви творів, періодичних видань і видавництв, які автор подавав то в лапках, то без них, усюди взято в лапки.

REFERENCES

1. Bon, O. (2018). Zakhoplennia bilshovykamy Kyieva u sichni 1918 r. ochyma humanitariiv: ego-dokumenty. *Kyivski istorichni studii*, 1(6). [in Ukrainian].
2. Bon, O.I. (2018). Muzychne seredovyshe 1920-kh rr. u dzerkali eho-dokumentiv. *Ukrainska istorichna nauka v suchasnomu osvittom i u informatsinomu prostori*. Vinnytsia. [in Ukrainian].
3. Boriak, O. (Comps.) (1991). Lystuvannia Dmytra Yavornytskoho ta Vasylia Kravchenka (1913–1935). *Narodna tvorcbist ta etnobrafiia*, 3. [in Ukrainian].
4. Buriak, L. (2012). Pamiat pro Mykhaila Hrushevskoho u spohadakh yoho suchasnykiv: shtrykhy do prosopografichnoho portretu liudyny, polityka, vchenoho. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii*, 32. Pereiaslav-Khmelnitskyi. [in Ukrainian].
5. Fulbrook, M., Rublack, U. (2010). In Relation: The "Social Self" and Ego-Documents. *German History*, 28, 3.
6. Greyerz, K. von. (2010). Ego-Documents: The Last Word? *German History*, 28, 3.
7. Hai-Nyzhnyk, P. (2019). Myrovni dohovir UNR z Tsentralnymy derzhavamy u Beresti: politychni aspekty perehovornoho protsesu (hruden 1917 r. – lystopad 1918 r.). *Ukrainoznavstvo*, 3(72). [in Ukrainian].
8. Hrushevskyy, M. (2007). Na porozhi novoi Ukrainy: Hadky i mrii. *Hrushevskyy M.S. Tvory u 50 t., 4, 1*. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
9. Hyrych, I. (2016). *Mykhailo Hrushevskyy: Konstruktor ukrainskoi modernoi natsii*. Kyiv: Smolokyp. [in Ukrainian].
10. Kostrytsia, M.Yu. (1997). Zakonotvorcha diialnist Tsentralnoi Rady v Zhytomyri (28 sichnia – 8 bereznia 1918 r.). *Ukrainskyi istoryk*, XXXIV, 1-4 (132-135). [in Ukrainian].
11. Kostrytsia, M.Yu. (2005). Mykhailo Hrushevskyy i Zhytomyrshchyna, *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnogo universytetu: Istorychni nauky*, 14. Kamianets-Podilskyy. [in Ukrainian].
12. Kravchenko, V. (1995). Shchodennyk / Pidhot. do druku Yu.Piadyk. *Neopalyma kupyna*, 7-8. [in Ukrainian].
13. Liubovets, N.I. (2009). Memuary (spohady) yak dzherelo biohrafichnykh doslidzhen. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V.I.Vernadskoho*, 24. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Liubovets, N.I. (2016). Novitnia istoriohrafiia vitchyznanoi memuarystyky: do problemy terminolohii ta klasyfikatsii. *Ukrainska biobrafistyka*, 13. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Loboda, T. (2008). *Vasyl Kravchenko: Hromadska, naukova ta prosvitnytska diialnist*. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
16. Lupandin, O.I. (2003). Brestskyy myrnyi dohovir z derzhavamy Chetvernogo soiuзу 9 liutoho 1918. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, 1. Kyiv. [in Ukrainian].
17. Memorialna hrushhevskiana, (2016). V.Telvak (Ed.) *Hrushevskyy M.S. Tvory u 50 t., 47, II*. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
18. Prytuliak, P. (2004). Ukraina i Brestskyy myr: vid pidpysannia do vykonannia (1917–1918 rr.). Kyiv. [in Ukrainian].
19. Pyvovar, S. (2018). Beresteiskyy myrnyi dohovir z pohliadu istorichnoi retrospektyvy. *Kyivski istorichni studii*, 1(6), 12–19. [in Ukrainian].
20. Pyrih, R.Ya. (2009). Memuary suchasnykiv yak dzherelo z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr.*, 4. Kyiv. [in Ukrainian].
21. Pyrih, R.Ya. (2013). Nimetsko-avstriiska okupatsiia Ukrainy 1918 r.: do pytannia pro terminolohichnu vyznachnist. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3. [in Ukrainian].
22. Pyrih, R.Ya. (2016). Vidznachennia yuvileiu Mykhaila Hrushevskoho 1926 r. u konteksti podalshoi doli vchenoho. *Arkhivy Ukrainy*, 5-6. [in Ukrainian].
23. Ruban, O. (2004). Zi spohadiv Vasylia Kravchenka (storinky shchodennyka). *Narodna tvorcbist ta etnobrafiia*, 1-2. [in Ukrainian].
24. Starovoiitenko, I.V. (2008). Prosopografichnyi portret osobystosti u konteksti suchasnykh zavdan biohrafichnykh ta istorychnykh doslidzhen. *Ukrainska biobrafistyka*, 4. Kyiv. [in Ukrainian].
25. Verstiuk, V.F., Boiko, O.D., Hamretskyy, Yu.M., Mykhailychenko H.M. ta in. (Comps.). (1997). *Ukrainska Tsentralna rada: Dokumenty i materialy*, 2. 10 brudnia 1917 r. – 29 kvitnia 1918 r. Kyiv. [in Ukrainian].
26. Verstiuk, V.F., Pyrih, R.Ya. (1996). *M.S.Hrushevskyy: Korotka kbronika zhyttia ta diialnosti*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
27. Vyhovskyy, M. (2005). Natsionalni priorytety politychnoi diialnosti Mykoly Skrypnyka (istoriohrafichnyi dyskurs). *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzbennta, poshuky*, 13. Kyiv. [in Ukrainian].
28. Yurkova, O. (2015). Stolychni istoriky: prychnok do stvorennia prosopografichnoho portretu kyivskykh istorykiv 1930-kh rr. *Vid Ukrainy do URSR: Mat. Vseukr. nauk. konf. do 80-ricchchia perevessennia stolytsi radianskoi Ukrainy do m. Kyieva*. Kyiv, 12 brudnia 2014 r. Kyiv. [in Ukrainian].

Тетяна ШЕВЧУК

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця,
відділ української та зарубіжної фольклористики,
Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України
(Київ, Україна), shevchuk1712@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4856-4430>

Tetiana SHEVCHUK

Candidate of Philological Sciences (Ph. D in Philology), Senior Research Fellow,
Department of Ukrainian and Foreign Folklore Studies,
M.Ryl'skyi Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), shevchuk1712@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4856-4430>

[Ростов-на-Дону, 29 листопада 1934 р.]

В р[оці] 1892, коли я сидів у палацу-буд[инку] князів Вишневецьких²⁶, Мнішків²⁷ (потім Де-Броеля Плятера²⁸, по ньому – був[шого] київського міського голови Толя²⁹) – палац і маєток належали князю Мих[айлу] Мих[айловичу] Кочубею³⁰. [...]»³¹

Вишневецькі, Мнішеки, Пляторі – зволікали до замку найдорогоцінніші культурні вартості. Це були сніцарські вироби³², образотворче мистецтво, що хоч!!! Толь – цей знаменитий спекулянт, дожив до того, що продав і повивозив до Парижу надгробія з тих пам'ятників, що були розпорошені по різних закутках великого дубового парку.

Мінералогічні величезні збірки пішли на підстилку греблі, а десятки тисяч рукописів – розвіювались усюди! Що було в моїй силі, я вирвав і тоді ж через пачковозів³³ переправив до Львова – в розпорядження М.С.Грушевського³⁴. З того власне часу й почалась моя ув'язка з тим велетнем свідомого українського руху.

Коли в Галичині не було своїх культурних робітників, то Володимир Боніфатієвич Антонович порекомендував на професора історичних наук до Львівського університету того самого М.С.Грушевського. Це було в кінці восьмидесятих років ХІХ століття³⁵.

Не мені говорити про всю ту просто велетенську роботу, яку проробив цей геній українського народу під час його перебування у Львові. Тут досить згадати хоч би утворені ним (реорганізація) Наукового т[овариств]а ім. Шевченка та редагування понад сотню примірників праць того т[овариств]а. А ще – «Видавнича спілка», безмежна сила різних інших видань. А його «Історія України-Руси» на десять томів, «Історія українського письменства»³⁶ на шість томів... Далі «Літературно-науковий вістник», що видавався спочатку в Галичині, а потім – у Києві... Утвердження Наукового товариства в Києві, а з нього ВУАН. Керування Історичною секцією останньої й сполучні з тією секцією заклади й безмежна сила наукових видань.

Якийсь жандарм у своїй характеристиці, наданій у свій час мені, писав до Волин[ського] губ[ернського] жандармського управління приблизно так: «Кравченко – це намагання бути Михайлом Грушевським». Хоч саме намагання це ще не є Михайло Грушевський, але жандарм правду сказав – я був би щасливий, коли б міг якусь одну соту долю дати для свого народу з того, що дав Михайло Грушевський, – мені не сором, якщо хтось колись з тих, хто захоче поглузувати з мене, скаже:

²⁶ Вишневецький палац – пам'ятка архітектури ХVІІІ ст. у смт Вишневець на Тернопільщині. На сьогодні значною мірою відреставрований, і ремонт триває.

²⁷ Мнішеки – шляхетський рід у Речі Посполитій. У 1852 р. А.Мнішек переїхав до Парижа, забравши з палацу частину бібліотеки й велику кількість творів мистецтва. Упродовж 1852–1913 рр. в маєтку, який поступово занепадав, змінилися 9 власників.

²⁸ Граф В. де Броель-Плятер (1831/1836–1906 рр.) викупив палац 1857 р.

²⁹ Іван Андрійович Толлі (1825–1887 рр.) – київський купець, міський голова в 1884–1887 рр. Викупивши в розореного боргами Плятера палац, розпродав цінну колекцію картин, скульптур і меблів, а також лісові угіддя, довівши споруду до стану руїни.

³⁰ Хто саме з чисельного й розгалуженого роду Кочубеїв мається на увазі, невідомо. Знаємо лише, що В.Кравченко листувався з Василем Івановичем Кочубеєм.

³¹ Пропускаємо опис вечірки провінційного волинського дворянства, який М.Грушевського не стосується.

³² Сніцарство – художнє різьблення по деревині та карбування по металу, найчастіше із застосуванням позолоти й розфарбування.

³³ Можливо, маються на увазі «пачкари» (контрабандисти). Тим більше, що згадані речі переправлялися через російсько-австро-угорський кордон, а В.Кравченко був очільником загону прикордонної сторожі.

³⁴ У 1890-х рр. М.Грушевський цікавився описами замків, що засвідчують його публікації у «Записках НТШ».

³⁵ Тут автор помилився, оскільки М.Грушевський переїхав до Львова 1894 р.

³⁶ «Історія української літератури».

«Кравченко – це малпа³⁷, яка брала взірки з Грушевського». Справа ж у тому, що «яко малпа», я не винен, що не зміг бути Грушевським, а з малпи тільки-то й буде малпа!

Вперше персонально я в якійсь невеличкій громадській справі зайшов до нього вдень. Звичайно вдома він анікого не приймав. Саме в цей час, як виявилось, він працював з своїм колективом над якимись історичними документами. Все ж, довідавшись, що прийшов я, М[ихайло] С[ергійович] вийшов на кілька хвилин, але я намігся не відбирати в нього дорогого часу. Після того бував у нього кілька разі[в,] переважно в справах моїх праць, які тоді друкувалися в виданнях, що ними керував М[ихайло] С[ергійович]. Запрошував він мене також на збори Наукового товариства в Києві і т. д.

Отже, можливо, найбільш цікавий момент нашого здибання був у січні р[оку] 1918. Це було саме після того, як більшовики спалили будинок М[ихайла] С[ергійовича,] і він мусив тікати до Житомира. Тут він спинився в буд[инку] губкомісара, але щодня обідав у мене. З ним були і його дружина Марія Сільвестрівна (з галичанок) і єдина донька 18 років – Катерина, а ще – дружинина небога – панна з Галичини³⁸ і її наречений Михайло Михайлович Мочульський³⁹ – двоє останніх у мене й мешкали, а на обіді вся сім'я М[ихайла] С[ергійовича] теж прибувала до мене.

В губкомісара будинкові взагалі було якось непривітно, але звідти було просте сполучення з Берестям і М[ихайло] С[ергійович] мусів, яко голова Укр[аїнської] Центр[альної] Ради, бути весь час на варті. Катруся ж аніколи й при жодних обставинах не полишала свого тата. А вже матері ніяково було від них одриватися, тому й вона сиділа при них. Тут же в мене склалися пакти берестейської умови в її цілому, яку потім мусили підписати.

Правду сказати, сам я аніяк не співчував тому, що Центр[альна] Рада склала в Бересті умову з німцями. Дивлячись на те, як тоді себе провадили з своїми легіонами чехи й поляки⁴⁰, мені здавалося, що за ними нам, українцям – теж треба орієнтуватися, якщо не на більшовиків, то, принаймні, на Францію (на Антанту взагалі).

Я тут же висловив свою думку про це перед М[ихайлом] С[ергійовичем]. Але той, покрутивши головою, сказав:

– Ні, В[асилію] Г[ригоровичу], цього Ви не зрозумієте... Ми таки повинні орієнтуватися на німців... Головне – зовсім у нас бракує будь-якої власної сили.

– Але ж по наших часописах пишуть, що там десь Петлюра б'ється з більшовиками та з денікінцями?..

Мих[айло] С[ергійович] подивився на мене, крутнув головою й додав:

– Петлюра – то безнадійна справа, він не здібний на отамана.

Коли вже текст берестейської умови по телеграфу передано було до Берестя, то Мих[айло] С[ергійович] передав мені текст тієї умови, що була ним власноручно в мене ж у хаті написана й сказав:

– Сховайте, Вас[илію] Г[ригоровичу] на згадку – колись ця річ Вам пригодиться.

На жаль, під час наступних подій р[оку] 1919⁴¹, коли загинула значна частина моїх рукописів, а з ними уся бібліотека, також і той примірник берестейської умови.

³⁷ Мавпа.

³⁸ Ольга Сильвестрівна Вояковська (у заміжжі Мочульська; 1885–1967 рр.), дочка брата Марії Сильвестрівни Грушевської, здобула добру освіту (за деякими даними у Сорбонні). Товаришувала з Катериною Грушевською.

³⁹ Михайло Михайлович Мочульський (1875–1940 рр.) – критик, літературознавець, перекладач. Дійсний член НТШ. Мав юридичну й філологічну освіту (закінчив Львівський університет).

⁴⁰ Саме в той час чехи та поляки під егідою країн Антанти створювали власні держави, розбудовували збройні сили. Україна стала одним із центрів формування Чехословацькою Національною Радою легіону з полонених чехів і словаків, що воювали в Першу світову війну в австро-угорській армії. Легіон, як і чеські політики взагалі, дистанціювався від революційних подій та воєнних зіткнень в Україні.

⁴¹ У 1919 р. влада на Волині, включно з Житомирром, неодноразово змінювалася. В.Кравченко переймався порятунком музейних колекцій і міських книжкових зібрань, проте не зміг уберегти власну бібліотеку та значну частину наукового архіву. Тоді загинули й уже готові до друку два томи праці «Фольклор і діалектичні матеріали Волині, Поділля, Холмщини».

Лиш те перо, котрим писав тоді М[ихайло] С[ергійович]⁴², передане до історичного відділу Волинського н[ауково]/д[ослідного] музею⁴³.

Коло нашої садиби сиділо два провокатори, які приставали до всякої нашої влади, котра з'являлась під час революції. В той час, коли Ц[ентральна] Р[ада] була в Житомирі, становище її було надто непевне, а тому визначені провокатори, довідавшись про те, що голова Ц[ентральної] Р[ади] сидить на Вел[икій] Бердичівській, ч[исло] 101, почали шукатись і загрожувати. Власне, агітація була проти мене, що коли я знав, що вони провокатори, тому вони й почали агітувати. «Знаємо, де Грушевський... Ми йому покажемо» і т. д. Довідавшись про це, довелося сповістити М[ихайла] Сер[гійовича] та порадити притишити своє відвідування нашого помешкання. Ті провокатори були два Миколи Йвановичі – Гніденко, через якого я був у р[оці] 1914 висланий до Коврова⁴⁴, та його пасинок Сигаревич. Останнього розстріляли більшовики в кінці р[оку] 1919. Справа в тому, що коли вони запанували в Житомирі, то найшли його рапорт до коменданта петлюрівського в м[істі] Житомирі, де він сповіщав, хвастаючись, скільки-то він понаставляв перед тим кулеметів у різних місцях проти більшовиків.

Коли прийшли німці, то в березні мене було командировано від міськради до Києва, але по дорозі напали бандити, пограбували й побили. Коли я прийшов до генерального секретаря внут[рішніх] справ т[овариша] Христюка⁴⁵, то хотів, щоб він мене прийняв у громадській справі, а саме був тоді заарештований міськ[ий] голова, що належав до партії РСДРП, міськрада доручила мені потурбуватися про його звільнення. Христюк нікак по великому покою в буд[инку] ч[исло] 40 на Інститутській (був[шого] приміщення генерал-губернатора)⁴⁶. Зазірав у вікна, ловив мух... І це протягом яких 2-х годин нічого не робив, але зі мною говорити не захотів, хоч я й був делегат. До речі, він не знав навіть того, про що я з ним маю говорити. Після того я звернувся до голови Ц[ентральної] Р[ади], якому й підкреслив таку неввічливу недипломатичність генерального секретаря внут[рішніх] справ. На це Мих[айло] Сер[гійович] відказав: «Кого вибрала партія У.С.-Р⁴⁷, – а когось кращого нема...». А згодом додав:

– Це він у собі виробляє певний тон, щоб більш поважали ту посаду, яку він посідає. Не розуміє, що не до всіх людей однаково годиться підходити.

Після запанування більшовиків на Україні, повернувшись з еміграції, Мих[айло] Сер[гійович] став на чолі Культурно-історичної секції ВУАН. Тоді ж він запропонував мені вступити нештатним науковим співробітником до Комісії історичної пісенності тієї Культурно-історичної секції. Звичайно, я охоче на це згодився, але перебиратися до Києва не було рації, тому весь час і залишався «нештатним»⁴⁸. В той же час М[ихайло] С[ергійович] повідомив якомсь мене листовно, що я міг би працювати в Києві, коли б йому асигнували потрібні засоби, яких, до речі, ніколи й ніхто

⁴² Доля цього предмета нині невідома.

⁴³ Сьогодні це Житомирський обласний краєзнавчий музей.

⁴⁴ Із початком Першої світової війни В.Кравченка як «неблагонадійну особу» було вислано до міста Коврова Владимирської губернії.

⁴⁵ Павло Оникійович Христюк (1890–1941 рр.) – член Української партії соціалістів-революціонерів, генеральний секретар внутрішніх справ у лютому – березні 1918 р.

⁴⁶ У будинку на вул. Інститутській, 40 (у минулому генерал-губернаторський дім) у рік відвідин його В.Кравченком розміщувався очолюваний В.Винниченком Генеральний Секретаріат УЦР. У грудні 1917 р. сюди прибула делегація Французької Республіки, а на початку січня 1918 р. її членів прийняли В.Винниченко та генеральний секретар міжнародних справ О.Шульгин, що означало своєрідне визнання УНР. Оскільки французькі вкладення у промисловість України були дуже значними, підприємницькі й урядові кола цієї країни виявляли великий інтерес до подій. Утім Франція дуже гостро відреагувала на Брестський мир та фактично перервала стосунки з Україною. На початку червня 1920 р. польські війська, відступаючи з Києва, підірвали цей будинок.

⁴⁷ Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), українські есери.

⁴⁸ Зокрема В.Кравченко тісно співпрацював із дочкою М.Грушевського – Катериною, організовуючи збирання фольклорно-етнографічних матеріалів за розробленою нею програмою, допомагаючи з пошуком даних про звичай українських рибалок і моряків у Бердянську тощо.

не асигнував. Отже в ціло[му] обставини склалися для його в Києві надто кепсько. Це відомості з процесу СВУ⁴⁹ (хоч сам він до того СВУ й не належав). Потім – «скрипниківщина» багато декому наробила шкоди, не оминула вона й М[ихайла] С[ергійовича], а також і мене⁵⁰. Думаю, що М[ихайло] С[ергійович] аніяк і ні в жодному разі не міг провадити контрреволюційної – підривної радвладі роботи. Мене обвинувачено в «належності до укр[аїнської] націоналістичної організації» й за це позбавлено права два роки працювати в ідеологічних установах.

Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів ІМФЕ ім. М.Рильського НАН України. – Ф.15. – Од.зб.65. – Арк.84–88

The Details to the Prosopographic M.Hrushevskyi's Portrait: From the Ethnographer V.Kravchenko's Diary

Abstract. This publication, based on V.Kravchenko's diaries kept at the Research Archive of Manuscripts and Phonographic Records of the M.Rylskyi Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology NAS of Ukraine, reveals peculiarities of his work with M.Hrushevskyi, offers a number of little-known details of M.Hrushevskyi's life, such as elaboration by him in Zhytomyr as a Head of the Central Rada certain directives and advice to Ukrainian diplomats in Brest etc. **The methodological foundation of this publication** comprises theoretical findings in the field of Ukrainian memoiristics, which grew into a separate special history discipline that regards diary records as a historical-cultural phenomenon, as ego-documents playing the role of a historical source. **Conclusions.** The diary's pages shed light on unknown details of the ethnographer's work with M.Hrushevskyi, which began in 1894–1895. V.Kravchenko gives his own account of the historian's work through the prism of recollections about concrete episodes of their meetings, contacts and work together. Not falling into pompous panegyrics, on the one hand, and not omitting M.Hrushevskyi's political blunders, on the other, he highly praises Hrushevskyi's efforts and points out his greatness as a scholar and a statesman. Details and circumstances of M.Hrushevskyi's writing of the text of the Treaty of Brest-Litovsk, witnessed by V.Kravchenko, and a description of the Hrushevskyi family's daily life in Zhytomyr in the winter of 1918, where the Central Rada was located at the time, are especially interesting.

Keywords: Hrushevskyi, Kravchenko, diary, Zhytomyr, Treaty of Brest-Litovsk.

⁴⁹ У зв'язку з процесом у «справі Спілки визволення України» В.Кравченко був заарештований, проте через відсутність доказів відпущений. Водночас із цього моменту почалося цькування його як «українського буржуазного націоналіста».

⁵⁰ Стосовно ролі М.Скрипника в долі М.Грушевського В.Кравченко, судячи з усього, помилявся, адже той у цілому підтримував Михайла Сергійовича, неодноразово надаючи йому допомогу.